

ПЕРЕТОКІН А. Г.

УДК 94(477) "19/20"+629,5 (477)

МІСЦЕ БУРЖУАЗІЇ У СОЦІАЛЬНОМУ ПОРТРЕТІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена проблемі формування та становлення буржуазії в Наддніпрянській Україні у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. Склад промислової буржуазії Наддніпрянської України був досить строкатим. До її складу увійшли землевласники, купецтво та селяни. У 80-ті рр. ХІХ ст. до лав підприємців приєднується нова хвиля високоосвіченої, енергійної технічної інтелігенції. Кращими представниками підприємництва були М. С. Авдаков, О. А. Ауербах, М. Ф. фон Дітмар, А. Ф. Мевіус, А. В. Мінєнков та ін., які відіграли важливу роль у промисловому розвитку Наддніпрянської України.

Ключові слова: буржуазія, соціальний портрет, промисловий розвиток, технічна інтелігенція, Наддніпрянська Україна.

Статья посвящена проблеме буржуазии в социальном портрете Надднепрянской Украины во второй половине XIX - в начале XX ст. Состав промышленной буржуазии Надднепрянской Украины был довольно разнообразным. В состав вошли землевладельцы, купечество и крестьянство. В 80-е г. XIX в. к ним присоединилась высокообразованная, энергичная техническая интеллигенция. Лучшими представителями предпринимательства были Н. С. Авдаков, А. А. Ауэрбах, Н. Ф. фон Дитмар, А. Ф. Мевиус, А. В. Миненков и др., которые сыграли важную роль в промышленном развитии Надднепрянской Украины.

Ключевые слова: буржуазия, социальный портрет, промышленное развитие, техническая интеллигенция, Надднепрянская Украина.

The article is devoted to the problem of bourgeoisie in the social portrait of Naddnipyanska Ukraine in the second half of the XIX-th - the beginning of the XX-th centuries. The structure of the industrial bourgeoisie was rather diverse. There were landowners, merchant class and peasantry in the structure. During the 80-s of the XIX-th century highly educated, energetic technical intelligentsia joined to them. M. S. Avdakov, O. A. Auerbach, M. F. fon Ditmar and A. F. Mevius, A. V. Minenkov and others were the best representatives of business undertakings. They played an important role in industrial development of Naddnipyanska Ukraine.

Key words: bourgeoisie, social portrait, industrial development, technical intelligentsia, Naddnipyanska Ukraine.

В сучасній Україні відбувається процес становлення капіталістичного суспільства, який на новому історичному етапі відтворює в певній мірі той процес, що відбувався в Наддніпрянській Україні у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. Саме в

пореформений період почали формуватися головні класи капіталістичного суспільства: буржуазія та робітничий клас, а також взаємовідносини між ними.

Трансформаційні перетворення сучасної української економіки спрямовані на

забезпечення сталого розвитку країни. Особлива роль у цьому процесі належить Наддніпрянській Україні, яка почала формуватися у пореформені часи XIX ст. як індустріальний центр українських земель, що входили до складу Російської імперії. Зараз цей економічний район - це територіально значний регіон з розвиненими енергетикою, паливним комплексом, металургією, машинобудуванням та хімічною промисловістю. Ретроспективний аналіз формування буржуазії цього регіону становить науковий інтерес для дослідників.

В українській історіографії на початку XXI ст. постало питання про розширення джерельної бази. Особливо важливим джерелом інформації для розуміння особливостей формування буржуазії, її поглядів є періодична преса. До наукового аналізу було залучено матеріали друкованих органів Ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії "Горнозаводской листок" (далі ГЗЛ) і "Горнозаводское дело" (далі ГЗД), а також такі галузеві періодичні видання як "Южнорусский горный листок" (далі ЮРГЛ), "Южный инженер" (далі ЮИ), "Новости техники и промышленности".

У дослідженні генезису підприємців України важливе місце належить відтворенню їх соціального портрета через те, що при вивченні соціальної структури українського суспільства пореформеної доби у центрі уваги істориків тривалий час перебував робітничий клас. У численних виданнях проаналізовано процес формування українського пролетаріату, його економічне і правове становище, кількісний та якісний склад. У радянський період недостатньо вивченою залишилася історія становлення українських підприємців. У 70-80-ті рр. XX ст. з'являються роботи радянських істориків В. Я. Лавричева та Л. Є. Шепелева, які були присвячені формуванню та становленню буржуазії Російської імперії другої половини XIX - початку XX ст. Основну увагу ці дослідники зосередили на висвітленні мети, мотивів та

методів торгово-промислової політики царизму, аналізі її ідеологічних засад [18; 27].

У 1990-х роках були опубліковані монографії російських дослідників М. Н. Баришнікова і А. Н. Боханова, які висвітлювали історію розвитку російської буржуазії [4; 5]. В цей період український історик В. В. Крутіков дослідив тривалий і складний процес формування гірничопромислової буржуазії Наддніпрянської України, її національний та соціальний склад, становлення та оформлення першої галузевої представницької організації підприємців країни - З'їзду південних гірничопромисловців [16]. Причому ракурс його наукових робіт був спрямований на висвітлення діяльності підприємців з реалізації економічної політики уряду. У тіні залишилися громадська робота та наукові дослідження окремих представників цієї соціальної верстви. Монографія Т. І. Лазанської була присвячена дослідженню історії підприємництва на матеріалі торговельно-промислової статистики [19]. Фундаментальна праця російського історика Б. Н. Миронова висвітлює соціальну складову Російської імперії періоду імперіалізму XVIII - початок XX ст. [23].

В останні роки захистили дисертації, опублікували статті та монографії О. Б. Шляхов, І. В. Довжук, А. М. Михненко, М. О. Гринчак, С. Г. Закірова, О. М. Донік, І. О. Шандра, Ю. М. Чекушина і А. Г. Перетокін, у яких вирішуються питання ролі гірничих інженерів у розвитку економіки Наддніпрянської України, а також їхньої участі у суспільно-політичних та соціальних процесах XIX - початку XX ст. Існують дослідження, де увага концентрується на інженерному бізнесі та взаємозв'язку індустріалізації країни з соціальними процесами [28; 29; 9; 24; 8; 15; 10; 11; 12; 26; 25].

Метою дослідження є вивчення ключових проблем формування та становлення буржуазії Наддніпрянської України другої половини XIX - початку XX ст. Згідно з метою дослідження необхідно

розв'язати такі наукові завдання: охарактеризувати й проаналізувати стан наукової розробки проблеми, повноту та об'єктивність відображення у вітчизняній історіографії комплексу наукової літератури й джерел з даної проблеми; з'ясувати склад, місце, роль та значення буржуазії Наддніпрянської України в розвитку регіону; визначити роль технічної інтелігенції у формуванні та становленні буржуазії Наддніпрянської України;

Об'єктом дослідження є буржуазія в Наддніпрянській Україні у другій половині XIX - на початку XX ст. Предметом дослідження є процес формування та становлення буржуазії у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX - на початку XX ст. Визначення місця та ролі буржуазії, яка формувалася з технічної інтелігенції, в розвитку Наддніпрянської України.

Хронологічні межі роботи охоплюють другу половину XIX - початок XX століття. Нижня межа - друга половина XIX ст. - обумовлена тим, що саме в той час після скасування кріпосного права та проведення комплексу реформ 1860-х рр. були створені сприятливі умови для розвитку капіталістичного способу виробництва, поширення машинної індустрії, що призвело до промислового перевороту. З розвитком капіталістичних відносин формуються основні класи суспільства: вітчизняна буржуазія та робітничий клас. На початку 1870-х рр. починається формування промислових районів загальноросійського значення, а саме: Криворізько-Придніпровського - із залізородною та марганцевою галузями, Донбасу з розвинутою гірничою справою, а також Харківського - з машинобудівною промисловістю, які остаточно склалися на середину 90-х рр. XIX ст. Верхня межа - 1917 р. - обумовлена часом глобальних соціально-економічних перетворень, що знаменували собою закінчення капіталістичного розвитку країни, зміну форм власності промислових підприємств.

Територіальні межі дослідження становить Наддніпрянщина, яка охоплює територію українських земель, які входили до складу Російської імперії до 1917 р., а саме Правобережжя, Лівобережжя та Південь України.

Сприятлива господарська кон'юнктура 70-90-х рр. XIX ст. відкрила широкі можливості для формування промислової буржуазії Наддніпрянщини і розширення її складу. Особливостями цього процесу було прискорене формування, менший вплив залишків кріпосництва, комплектування в значній мірі за рахунок прийдешніх елементів, висока питома вага технічної інтелігенції, акціонерного менеджменту і чиновництва. У період освоєння багатств Наддніпрянщини люди міського стану, приїжджі з центральної і північної місцевості Росії, склали більшу частину кваліфікованих робітників, техніків, інженерів, економістів та інших технічних спеціалістів [23, с. 95]. Вони були кістяком інтелігенції нового регіону зі своїм менталітетом, точкою зору, вадами, звичками тощо. Це зіграло специфічну роль у соціальному портреті регіону, спричинило посилення соціальної мобільності, яка у старих регіонах Росії була послаблена. Нові зв'язки у багатій місцевості висували нових енергійних підприємців, зростав родинний капітал, з'являлися нові прізвища, зростали промислові підприємства. У цей час формується найважливіша організація індустріальної буржуазії - З'їзд південних гірничопромисловців - еталон для підприємців усієї країни.

Але політика промислової буржуазії по відношенню до робітників була відверто консервативна, використовувала військово-феодалні методи експлуатації. Підприємці неспроможні були пригасити конфлікти без допомоги воєнно-карального апарату самодержавства, ігнорували засоби ідеологічного впливу, тактики незначних поступок. Реформи як економічні, так і соціальні були залежні від самодержавства, схиляли підприємців до узгодження з правлячими колами [23, с. 96].

Склад буржуазії був доволі строкатим - у перші пореформені десятиліття це були місцеві поміщики, які були власниками родовищ і задовольняли свої власні потреби. Залізничне будівництво і створення броненосного військово-морського флоту Росії посилювало промислову експлуатацію вугілля. Підвищення попиту стимулювало приплив до вугільно-металургійної промисловості нових капіталів, розширення складу підприємств, приток нової робочої сили. Але власники родовищ, місцеві поміщики не мали великого капіталу для розширення виробництва, хоча доля їхніх шахт була досить висока - з 58 діючих рудників у Катеринославській губернії на долю поміщиків припадало 34, на яких добувалося більше половини вугілля [7, с. 345-358]. Великі землевласники І. Г. Іловайський, П. П. Риковський, Г. В. Депрародович, О. В. Долгово-Сабуров, П. О. Карпов, Л. М. Успенський були також і власниками шахт на своїх землях. Але більшість місцевих поміщиків не змогли пристосуватися до кон'юнктури, розорилися і були змушені здавати в оренду свої розробки [16, 40; 12, с. 103-118].

Прощарок буржуазії, який походив зі стану дворянства, був досить консервативним, мав багато пережитків кріпосництва, у стосунках з робітниками покладалися на насильницькі методи.

Другий стан підприємців складався з купецтва. Купецькі капітали поступово приходили до гірничорудної промисловості Наддніпрянщини. Місцеві купці не володіли великими капіталами. А купці з центральних районів Росії поступово почали вкладати гроші у розвиток вугільної промисловості. Це такі купці, як Я. С. і С. С. Полякови, П. І. Губонін, А. Рейс, К. Нейшильд, Л. Рубінштейн та інші. Але купці, хоча і мали капітали, орієнтувалися у господарській кон'юктурі, мали зв'язки з торгово-промислових колах, але відсутність технічних знань, незначна підтримка фінансово-кредитних установ, правові обмеження купецтва у придбанні у власність

земель негативно впливала на збільшення купецьких вуглерозробок [10, с. 155-168]. Тому більшість з них збанкрутувала у цій галузі й перейшли до інших сфер діяльності - це і торгівля, і мануфактурне виробництво, і харчова галузь, і обробна, і сільське господарство.

Головними рисами підприємців, які походили з купецтва, були висока трудова активність, обачливість у справах, ініціативність, чіпкий розум та наполегливість. Їм належало 56% торговельних домів України, найбільш вдалі з них створювали торговельні та поземельні банки, брали участь як у видобутку вугілля, так і в інших сферах виробництва. Харківський купець О. К. Алчевський організував у 1898 р. Південне гірничопромислове товариство, яке розробляло поклади залізної руди у Кривому Розі. О. К. Алчевський створив також товариство "Русский Провиданс". Особистий капітал О. К. Алчевського наприкінці XIX ст. нараховував 30 млн. крб. [29, с. 136]. Крупними власниками підприємств вдалося також стати І. Л. Уманському, В. Р. Максимову та іншим. Серед купців українського походження виділялися М. А. і Ф. А. Терещенки, Л. Бродський та інші.

Серед селянства і міщан також зустрічалися поодинокі випадки переходу у стан підприємців, хоча більшість представників цього стану серед ділових людей була незначною. Серед представників селян можна згадати Я. І. Древицького, колишнього пастуха, який згодом став крупним вуглепромисловцем та мільйонером. Проте загальна бідність та малограмотність селян були перешкодою на їх шляху накопичення капіталу.

Міщани південноукраїнських губерній активно займалися торгівлею вугіллям та металом для потреб судноплавства у Чорному та Азовському морях. До них належали й українці: Ф. Левченко з Бердянська, Г. Барвінський з Очакова, А. і Є. Андрущенко з Херсону та інші [29, с. 138].

З кінця XIX ст. посилюється приплив до лав підприємців і представників технічної інтелігенції. Високий рівень фахової підготовки, технічні знання об'єктивно створювали підґрунтя для цього. Чимало з них у минулому були військовими, залізничними або гірничими інженерами. До представників технічної інтелігенції, які займалися в Україні підприємництвом, належали: А. Мінєнков, який - у 90 - х рр. XIX ст. очолював дирекцію Російсько-Донецького товариства, був директором Олексіївського гірничопромислового товариства з 1902 р. [16, с. 36]. К. Л. Міцехівський - фундатор і член правління Донецького товариства залізобного і сталеливарного виробництва [16, с. 37].

За своїм етнічним складом верства підприємців України була багатонаціональною й із перевагою не представників титульної нації, а росіян, євреїв, поляків тощо. Не підлягає сумніву, що кількість підприємців українського походження дійсно була незначною.

Видатними представниками технічної інтелігенції - талановитими підприємцями, які зробили вагомий внесок у промисловий розвиток Наддніпрянської України були А. Ф. Мевіус, М. С. Авдаков, О. А. Ауєрбах, М. Ф. Дітмар.

Для відтворення соціального портрета підприємців України найбільш перспективним напрямком науково-дослідної роботи представляється персоніфікація, а точніше - персонографія, тобто освітлення біографій типових репрезентантів цього соціального прошарку суспільства.

Аполлон Федорович Мевіус (1820 - 1898) був гірничим інженером, першим в Україні завідувачим кафедрою металургії чавуну та сталі Харківського технологічного інституту, членом редакційної колегії галузевого періодичного видання ГЗЛ), автором понад ста друкованих робіт.

Науковий аналіз його життя та діяльності є актуальним, тому що, по-перше, дозволяє дослідити динаміку соціального складу

підприємців промислового регіону Наддніпрянщини. По-друге, дає можливість вирішити питання про роль носіїв інженерної думки в економіці країни, визначити характер їх взаємовідносин з владними структурами та впливу на державну соціально-економічну політику.

Актуальність звернення до життя видатних особистостей кінця XIX ст., зокрема представників економічної еліти, пояснюється тими змінами, які відбуваються останнім часом в Україні і пов'язані з формуванням та розвитком нової генерації підприємців, менеджерів. Позитивні приклади з історії становлення підприємництва значно оптимізують уявлення сучасного суспільства про соціально-політичний образ вітчизняної економічної еліти.

У 1855 р. після завершення навчання в Гірничому інституті А. Ф. Мевіус отримав призначення до Луганського округу. Гірничий департамент імперського гірничого відомства доручив йому здійснити детальну розвідку покладів кам'яного вугілля та залізної руди району, а також - проектування чавуноливарного заводу у Бахмутському повіті Катеринославської губернії. Автор проекту, керував будівництвом металургійного заводу, який назвали Петровським. Цікаво відзначити, що до цього призначення А. Ф. Мевіуса відрядили до Німеччини та Бельгії коштом гірничого комітету для того, щоб він ознайомився зі станом чавуноливарного та залізного виробництва [25, с. 39-43].

На Петровському заводі у 1860 р. вперше у вітчизняній металургії виплавили чавун на мінеральному паливі. Це виробництво стало творчою науковою лабораторією А. Ф. Мевіуса [20, с. 523-527]. Тут він запропонував використовувати коксові гази для зігрівання парових котлів. На заводі вперше в Росії використали різні механічні пристрої, гідравлічні підйомники, запровадили хімічні аналізи шихти, чавуну та шлаків. Якість петровського чавуну була найвища у регіоні майже до кінця XIX ст.

Враховуючи подібні досягнення гірничого інженера А.Ф.Мевіуса, його призначили начальником Луганського гірничого округу. Науково-технічний досвід, набутий на виробництві, знадобився Аполлону Федоровичу тоді, коли його призначили у 1887 р. викладачем навчального курсу металургії на механічному відділенні Харківського технологічного інституту, де він став першим завідувачем кафедри металургії чавуну та сталі [22, с. 3515-3519].

А.Ф.Мевіус, захопившись захистом інтересів великого капіталу та публіцистикою, не забував про свої наукові дослідження і друкував їх результати. А. Ф. Мевіус - засновник однієї з наукових шкіл у металургії. Заслуговує на увагу те, що А. Ф. Мевіус пильно слідкував за відкриттями та винаходами, які належали вченим, інженерам і технікам Бельгії, Великої Британії, Німеччини. [20, с. 525-527]. А. Ф. Мевіус багато уваги приділяв проблемам казенних замовлень, митним тарифам на вугілля, питанням залізничного та водного транспорту, що знаходило своє відображення на сторінках галузевої преси.

До аналізу діяльності А. Ф. Мевіуса члени редакційного комітету галузевого видання "Горнозаводской листок" звернулися двічі - у червні 1890 р., коли відзначали 50-тирічний ювілей його діяльності на ниві гірничої справи, та у жовтні 1898 р., коли опублікували некролог [21, с. 579].

Видатним представником та ідеологом підприємництва Наддніпрянської України був Микола Степанович Авдаков, який присвятив своє життя організації гірничої і металургійної промисловості регіону.

М. С. Авдаков обіймав відповідальні посади директора Рутченківського гірничопромислового товариства, директора правління товариства Брянських кам'яновугільних копалень та рудників, голови адміністрації генерального товариства Макіївських залізобойних і сталевих заводів, голови товариства Миколаївських суднобудівних заводів,

директора правління Північно-Донської залізниці, голови правління Ленського золотопромислового товариства [6, с. 87-89].

У 1874 р. М. С. Авдаков став у витоків корпоративної представницької громадської організації - З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. Був головою Ради з'їздів (1900-1905), керував постійним органом російської організації великої буржуазії - Радою з'їзду представників промисловості і торгівлі (1907-1915). Він був лідером, ідейним натхненником і теоретиком монополістичної буржуазії, очолював правління великого синдикату "Продвугілля" (1906-1915). В останньому десятилітті свого життя він став членом, а потім головою Державної Ради Російської імперії (1906-1915) [25, с. 31-34].

М. С. Авдаков був активним дописувачем ЮРГЛ і ГЗЛ. За сім років видавництва ЮРГЛ він підготував 25 матеріалів на такі теми, як тарифи, митна політика, будівництво залізниць і портів. Свої матеріали він розміщував у таких розділах, як "научные и технические статьи", "статистическая и коммерческая часть горной промышленности". У журналі ГЗЛ М. С. Авдаков розміщав аналітичні статті, коментарі до урядових документів, звіти про свої фахові відрядження [1, с. 856-861; 2, с. 1751-1763; 3, с. 1994-1997].

Ще за життя іншого представника підприємництва Наддніпрянщини Олександра Андрійовича Ауербаха дослідники вивчали його науковий доробок, аналізували причини успіху та оцінювали внесок у розвиток індустрії регіону. У дорадянський період статті і спогади про нього друкувалися в енциклопедичному словнику видавництва Брокгауза і Ефрона, у брошурах, галузевих журналах. Аналіз стану наукової розробки даної персоналії показує, що в роботах, присвячених історії імперського та регіонального підприємництва, можна знайти окремі сюжети, факти, що стосуються життя і діяльності О. А. Ауербаха. У радянський період історії України його особистість цікавила насамперед дослідників -

краєзнавців, тому що він був серед засновників вітчизняних гірничодобувних і заводських комплексів у Донецькому басейні. У 90-х рр. XX ст. український історик В. В. Крутиков дав оцінку підприємницьким здібностям, організаторському таланту і особистісно-психологічним якостям О. А. Ауербаха [16, с. 37]. У 1999 р. у Москві було опубліковано енциклопедичне видання "Німці Росії", у якому містяться відомості про рід Ауербахів, засновані на архівних матеріалах.

Олександр Андрійович Ауербах належав до дворянського роду, представники якого походили від саксонського купця Якова. У 1863 р. О. А. Ауербах завершив курс навчання у С.-Петербурзькому Корпусі гірничих інженерів, отримав вищу інженерну освіту, чин поручика і поступив на державну службу. Його відрядили на проведення бурових робіт близько Самарської Луки на Волзі, де він зайнявся розвідкою покладів кам'яного вугілля.

У 1868 р., коли йому виповнилося 24 роки, він захистив у Гірничому інституті дисертацію на тему "О турмалине російских месторождений" і був обраний радою професорів на посаду ад'юнкта кафедри мінералогії. Заслуги О. А. Ауербаха перед геологією полягали також у тому, що він у 1868-1869 рр. ознайомився з європейськими мінералогічними музеями і детально описав їх колекції. У Фрайберзькій гірничій академії він займався дослідженням мінералів за допомогою паяльної трубки і склав оригінальні таблиці для визначення мінералів цим способом. Перерахованих наукових досягнень і винаходів О. А. Ауербаха цілком достатньо, щоб збагатити мінералогію, кристалографію, геологію і назавжди утвердити своє ім'я в історії цих наук. Але, як вважав його сучасник професор І. А. Тіме, "кропітка кабінетна робота не задовольняла його широку натуру" [25, с. 32-36]. У 1871 р. він залишив кафедру мінералогії, а наприкінці 1872 р. поступив на службу до Головного гірничого управління і був направлений у

розпорядження "Французского горного и промышленного товарищества в России", з керівництвом якого уклав контракт на проведення розвідки вугільних родовищ у Донецькому басейні. Вивчивши місцеві родовища, порекомендував членам правління товариства придбати шахти у поміщиків Володимира та Софії Рутченків, а також орендувати 2,5 тис. десятин їхньої землі. Рутченківське вугілля належало до кращих сортів, що коксуються. У 1873 р. Французьке товариство за його пропозицією придбало також суміжне Курахівське родовище на р. Вовча (зараз м. Курахово у Мар'їнському районі Донецької області), де видобували найкраще мінеральне паливо - полум'яне вугілля, яке вважалося універсальним заміником дровам для будь-яких котлів.

Почалося будівництво нових шахт. О. А. Ауербах отримав посаду управителя. Головною прикметою його діяльності було налагодження соціальної інфраструктури. Започатковану О. А. Ауербахом справу продовжив його друг М. С. Авдаков, за часів якого на родовищах були закладені нові шахти: "Глибока", "Удача", "Софія", "Надія" [6, с. 88-89].

У другій половині 70-х - першій половині 80-х рр. XIX ст. О. А. Ауербах накопичив капітал для того, щоб у середині 80-х рр. відкрити потужне власне виробництво. Створення з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії було однією з найбільших заслуг О. А. Ауербаха перед південною гірничою промисловістю. У листопаді 1874 р. в Таганрозі був скликаний перший з'їзд. З цього моменту О. А. Ауербах брав діяльну участь у роботі з'їзду, уповноваженим якого він був до кінця життя. У 1899 р. його обрали почесним членом Ради з'їздів. Протягом багатьох років він був членом урядових рад із залізничних і тарифних справ.

Особлива заслуга О. А. Ауербаха перед гірничою промисловістю полягала у створенні акціонерного товариства. Честь відкриття родовища ртуті належала гірничому інженеру Аркадію Васильовичу

Міненкову, головному ініціатору цієї справи. Бажаючи привернути заможних ентузіастів гірничозаводської справи до відкритих ним покладів ртутної руди, А. В. Міненков опублікував підсумки своїх досліджень у галузевій пресі, на сторінках технічного професійного видання ЮРГЛ. З публікацією ознайомився О. А. Ауербах і відвідав зазначені місця. Через неповні чотири роки він надав необхідні кошти для розвитку справи. До цього моменту число розроблених родовищ ртуті на земній кулі було обмеженим. Створивши в 1885 р. "товариство на вірі" нові компаньйони заклали першу шахту і відразу ж вирушили до Ідрії і Альмадена для ознайомлення із ртутним виробництвом. Після повернення вони склали проект рудника, селища і заводу, який був реалізований у 1886-1887 рр. [6, с. 89]. Ртутний завод став першим і єдиним у Росії заводом з виробництва промислової ртуті. Весь комплекс як за багатством родовищ руди, так і за розмірами виробництва не тільки задовольняв потребу імперії у ртуті, а й дозволяв значний її надлишок вивозити за кордон. Сучасники свідчили, що ртутна шахта була на ті часи зразковою, видобуток і виробництво ртуті мали таку "ступінь технічної закінченості і досконалості, що від іноземців тут переймати нічого не доводилося" [6, с. 91].

У 1895 р. у товариства виникли фінансові труднощі, пов'язані з капітальними витратами на розширення рудника і погашення кредитів. Щоб вирішити проблему, у травні 1896 р. товариство перетворили на акціонерне під назвою "Ртутна і вугільна справа Ауербаха і К?" зі статутним капіталом - 2 млн. 250 тис. руб., розподілених у 12 тис. акціях по 187 руб. 50 коп. за кожна [6, с. 87].

Проаналізувавши рентабельність підприємства, О. А. Ауербах запропонував зробити акцент на розвитку вугільної справи і збільшити видобуток вугілля. Весь прибуток від ртутного виробництва, починаючи з 1898 р., почали вкладати у вугільний рудник. Як результат - ртутний бізнес занепав, через що

погіршився загальний фінансовий стан товариства. У жовтні 1906 р. на загальних зборах акціонерів було прийнято рішення шукати солідних підприємців для продажу або оренди ртутних і вугільних копалень. Навесні 1907 р. купець Животовський уклав з товариством договір оренди, створивши у Брюсселі акціонерне товариство "Оренда вугільних копалень О. А. Ауербаха", яке фінансувалося Римським банком, і передав йому всі свої права. До 1912 р. рудник практично не працював. У період економічного підйому на руднику намітилося пожвавлення. У роки Першої світової війни тут виробляли ртуть для потреб військової промисловості, а 23 січня 1918 р. підприємство націоналізували.

О. А. Ауербах відійшов від активної підприємницької діяльності ще після революції 1905-1907 рр. У 1909 р. Олександр Андрійович опублікував у журналі "Русская старина" свої спогади. У 1913 р. члени Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії вшанували його з приводу п'ятдесятиліття діяльності. Дійсний статський радник, почесний член Ради з'їзду, головний акціонер ртутної справи О. А. Ауербах помер у червні 1916 р. [25, с. 39].

Микола Федорович фон Дітмар (1865-1919) походив з дворянського роду Дітмар. Російську гілку Дітмар заснував Д. Майнерт в естонському місті Пернов (зараз Пярну). Микола Федорович народився в Харкові, закінчив Петербурзький гірничий інститут і в кінці 1880-х відкрив у Харкові невеликий механічний завод з виробництва устаткування для гірничої та будівельної промисловості, і одночасно почав розробку вугільного родовища в Донбасі. Поряд з підприємництвом займався науковими дослідженнями в області буріння, результати яких публікував. З початку 1890-х рр. брав участь у роботі з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, був представником на з'їздах підприємців інших регіонів країни [14, с. 818].

З'їзди вуглепромисловців Півдня Росії скликалися для узгодження важливих виробничих, організаційних, економічних та

соціальних питань галузі. На XXII з'їзді (1897) було прийнято рішення про створення при Раді З'їздів особливого Статистичного Бюро для збору даних, їх аналізу та перспективного планування (до трьох років) виробництва і збуту вугілля, коксу, чавуну, заліза, сталі, металевих виробів. Організатором і завідувачем Статистичного Бюро був обраний Н. Ф. фон Дітмар, який з цього моменту підписував усі статистичні матеріали в галузевому виданні ГЗЛ.

Завідувачу СБ надавалося право голосу в Раді З'їзду. XXIII з'їзд (1898) прийняв рішення вибирати до складу Ради довічних почесних осіб, тобто тих, хто мав особливі заслуги перед власниками шахт, заводів, перед великим промисловим капіталом. Функції Ради були наступними: підтримка клопотань промисловців, презентація їхніх інтересів в уряді, міністерствах, галузевих та громадських організаціях і установах [25, с. 17-19]. Була й інша сторона - виділення вузького кола підприємців, які контролювали діяльність гірничої, металургійної та машинобудівної галузей, створювали передумови для концентрації виробництва, капіталу і робочої сили, для виникнення монополістичних об'єднань - трестів і синдикатів. До початку XX ст. З'їзд гірничопромисловців перетворився на корпорацію власників та працівників, що призвело до їх консолідації і в умовах всесвітньої економічної кризи стабілізувало ситуацію в галузі [17, с. 717; 13, с. 3675].

Отже, у 70-90-х рр. XIX ст. соціальний склад гірничопромисловців Наддніпрянщини остаточно склався за рахунок представників технічної інтелігенції. Це були освічені, високопрофесійні особистості, громадські діячі, акціонери. Вони присвятили своє життя формуванню індустріального району Наддніпрянщини, організаційній діяльності, а також публіцистиці та статистиці. Вони захищали корпоративні інтереси гірничопромисловців, розвивали та розповсюджували технічні знання.

Як представники ділової еліти, вони сприяли акціонуванню промисловості та змінам традиційного укладу вітчизняного підприємництва. Високий професійний рівень, наукові досягнення і технічне винахідництво, успішна підприємницька діяльність, - все це характеризувало технічну інтелігенцію Наддніпрянщини, яка поповнила склад підприємців. Наприкінці XIX ст. у регіонах країни, яка модернізувалася, були передумови для оформлення меритократії, тобто домінування в економіці найбільш обдарованих людей. За відомих обставин міг ствердитися важливий принцип меритократії - висування на керівні посади здібних особистостей, які рекрутувалися з представників технічної інтелігенції. Як ми переконалися, аналізуючи матеріали регіональної професійно-технічної періодики, кандидатури для цього були.

Бібліографічні посилання

1. Авдаков Н. С. Железная и каменноугольная промышленность на Юге России / Н. С. Авдаков // ГЗЛ. - 1891. - № 2. - С. 856-861.
2. Авдаков Н. С. Обзор условий для развития железной промышленности на юге России и о дальнейших для этого мероприятиях / Н. С. Авдаков // ЮРГЛ. - 1885. - Т. XIV. - № 131-132. - С. 1751-1763.
3. Авдаков Н. С. Заметки о горной промышленности в России / Н. С. Авдаков // ЮРГЛ. - 1886. - № 148-149. - Т. XIII. - С. 1994-1997.
4. Барышников М. Н. История делового мира России / М. Н. Барышников - М.: АО "Аспект-Пресс", 1994. - 224 с.
5. Боханов А. Н. Крупная буржуазия России (конец XIX-1914) / А. Н. Боханов - М.: Наука, 1992. - 260 с.
6. Заблоцкий Е. Ауэрбахи / Е. Заблоцкий // Немцы России: Энциклопедия / Редкол.: В. Карев. (пред. рекол.) и др. - М.: ЭРН, 1999. - Т. I: А-И - С. 87-89.
7. Горный журнал. 1873. Т. 1, кн. 3. С. 345-358.
8. Гринчак М. О. Промислова буржуазія півдня України та еволюція її соціально-економічних вимог у II половині XIX - на початку XX сторіччя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 Історія України / М. О. Гринчак. - Дніпропетровськ, 2008. - 20 с.
9. Довжук І. В. Індустріальний Донбас в історії розвитку Наддніпрянської України (друга половина XIX - початок XX ст.): Монографія / І. В. Довжук. - Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. - 364 с.

10. Донік О. М. Купецьке промислове підприємництво в Україні XIX - початок XX ст. / О. М. Донік // Інститут історії НАН України. - 2006. - вип. 111. - с.155 - 168.
11. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX - початок XX ст.) / О. М. Донік // Укр. іст. журн. - 2005. - № 4. - С. 159-177.
12. Донік О. М. Промислове підприємництво дворянства в Україні (1961-1900 рр.) / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. / О. П. Реєнт (голова ред. кол.) - К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. - Вип. 12. - С. 103-118.
13. Дитмар Н. Ф. Сведения о производительности южных металлургических заводов / Н. Ф. Дитмар // ГЗЛ. - 1899. - № 3. - С. 3675.
14. Заблоцкий Е. Дитмары / Е. Заблоцкий // Немцы России Энциклопедия / Редкол.: В. Карев (пред. редкол.) и др. - М.: ЭРН, 1999. - Т. 1: А-И - С. 718.
15. Закірова С. Г. Внесок підприємницьких верств Донбасу у соціально-економічний розвиток регіону (1861 - 1914 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / С. Г. Закірова. - Луганськ, 2006. - 20 с.
16. Крутиков В. В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутиков. - Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1992. - 172 с.
17. Крутиков В. В. Дитмар / В. В. Крутиков // Немцы России: энциклопедия: т. 1: А-И / Редкол.: В. Карев (пред. ред. кол. и др.) - М.: "ЭРН", 1999. - С. 717.
18. Лаверычев В. Я. Крупная буржуазия в пореформенной России. 1861 - 1900 гг. / В. Я. Лаверычев. - М.: Мысль, 1974. - 252 с.
19. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торговельно-промислової статистики XIX ст.) / Т. І. Лазанська. - К.: Інститут історії України НАН України, 1999. - 282 с.
20. Мевіус А. Ф. Заметки по устройству на Юге России чугуноплавильных заводов / А. Ф. Мевіус // ЮРГЛ. - 1883. - № 63. - С. 523-527.
21. Мевіус А. Недочёты угольной промышленности / А. Мевіус // ГЗЛ. - 1890. - № 1. - С. 579.
22. Памяти А. Ф. Мевіуса // ГЗЛ. - 1898. - № 20. - С. 3515-3519.
23. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империализма (XVIII - начало XX в.) / Б. Н. Миронов. - Том 1. - В 2 т. - [3-е изд., испр. доп.] - СПб.: „Дмитрий Буланин“, 2003. - 548 с.
24. Михненко А. М. Історія Донецького басейну другої половини XIX - першої половини XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / А. М. Михненко. - Донецьк, 2001. - 35 с.
25. Чекушина Ю. М., Перетокін А. Г. Промисловий розвиток та інженерне підприємництво Донецько-Придніпровського регіону (1880 - 1917 рр.): монографія Юлія Чекушина, Андрій Перетокін, Нац. гірн. ун-т. - Д.: НГУ, 2013. - 120 с.
26. Шандра І. О. З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії в системі державних та громадських установ (1874-1918 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „ Історія України" / І.О. Шандра. - Луганськ, 2007. - 20 с.
27. Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия во II половине XIX в. Проблемы торгово-промышленной политики / Е. Л. Шепелев - Л.: Наука, 1987. - 295 с.
28. Шляхов О. Б. До питання про погляди буржуазії Півдня України на економічну та соціалну політику царизму початку XX ст. / О. Б. Шляхов // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та Археологія. - Вип. 21, Т. 21 № 1/1. - Д.: Видавництво ДНУ, 2013. - С. 24-29.
29. Шляхов О. Б. Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина XIX - початок XX ст.): моногр. - Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. - 244 с.

